

Miklós Zoltán

A HIEDELMEK FUNKCIÓJA EGY SZEMÉLY ÉLETÉBEN EGY KLÉZSEI ADATKÖZLŐ HIEDELEMREPERTOÁRJÁNAK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

1. Bevezető

A racionalitás jegyében megélt mindennapok során az egyén hajlamos a babona, a hiedelem képzeiteitől elhatárolni magát, elhárítva ezeket, mint valamely kezdetleges tudatforma tartozékait. Sokszor tapasztalhatjuk azonban, hogy a transzcendens hatalom segítő beavatkozása reményében rituális mozzanatok hajtunk végre. Saját világunk is megengedi az ilyen „kilépéseket”, s a körülöttünk zajló események megértése céljával – a valóság megszőkített rendjével szemben tapasztalt jelenségek magyarázatoként – fantáziadús interpretációkat hozhatunk létre. Annak ellenére, hogy a hasonló képzetek idegeneknek tűnnek a valóságtól, a hozzájuk fűződő hit élteti őket, hiedelmekké pedig mások kételkedései minősítik ezeket.

Az általam vizsgált moldvai csángó faluban (Klézsén) olyan lények valóságos voltáról tudósítanak az adatközlők, melyek saját világnézetük szerint a racionalitás tartozékai, s amelyek csupán a mi klaszszifikációnk alapján minősülnek hiedelemalakokká. Katolikus hitfelfogásukban megtalálhatóak a keresztény mitológia nem kanonizált elemei is. Annak ellenére, hogy a moldvai falvakban egyre inkább eltűnőben van az archaikus vallásgyakorlás, a csángók a valamikori pogány hitéletnek olyan szegmentumait őrizték meg és éltetik, amelyek más európai etnikai csoportnál nem lelhetők fel. Bármennyire is dogmatizált az egyház által irányított hitélet, nem tudta megakadályozni egy kereszténység előtti szubsztrátum áthagyományozását. Mi több, pontosan a keresztény tanok hatására folklorizálódtak¹ újabb és újabb ítéletmagyarázó és konfliktusmegoldó történetek. A legutóbbi kutatások azt hangsúlyozzák, hogy fokozatosan visszaszorulóban vannak a középkorias vallási képzetek, s a lázas élményszerűséget sokkal racionálisabb vallásosság váltja fel.² Bár egyre kevesebben számolnak be transzcendens élményekről, az ilyen jellegű megnyilatkozások nagy kihatással vannak az egyes személyek világfelfogására.

Egyes tárgyakhoz, jelenségekhez és lényekhez fűzött képzetek – térben és időben – egészen változatos formában reprodukálódnak. Az egymást követő generációk az általánosnak érzett élményeket és fel fogásokat aktualizálják, a múltból a jelenbe emelik. Az általuk ismert világra való érvényesítéssel átírják a tér- és idő paradigmáját, csekély változatokkal újratermelik a történeteket.³ Főként az archaikusabb közösségekben a hiedelmek és a racionális tudásanyag közti határ ingadozó, nehezen elkülöníthető. Mindkettő közösségi termék, amely nemzedékek által felhalmozott információhalmazt jelent.

Egy személy hite rituális cselekedeteiből, s leginkább megfogalmazott képzetei alapján érthető meg. Természetesen azzal is számolni kell, hogy a hiedelmekből körvonalazódó hit formájában birtokolt tudás sokkal gazdagabb, mint a kinyilvánított élményszanyag. Egy kisléptékű mintavétel nem elegendő közösségekre vonatkozó következtetések megfogalmazásához, éppen ezért csupán esettanulmánynak megfelelő konzekvenciák levonására vállalkozom. Céлом a hiedelem és egyén közti kapcsolat vizsgálata három szöveg elemzésével, illetve annak megválaszolása, hogy milyen funkciót töltenek be a hiedelmek az individuum életében. Törekvésem bevezetőjeként vázolom azt az elméleti keretet, amely a közösségi és az egyéni ismeretanyag felhalmozódásának módzatait magyarázza. A vizsgálat során az antropológia kultúrafogalmából indulok ki,⁴ amely a viselkedések mögötti interszubjektív valóságot fedi; a hangsúlyt a tudás, a szimbólum és a jelentés kategóriákra helyezve.

A szövegek elemzésekor a kognitív kultúraelméletnek a Niedermüller Péter által kidolgozott⁵ három nagy kérdése köré csoportosítom magyarázatomat. Az egyén–hiedelem–közösség hármasság kapcsolatára a továbbiakban ismertetésre kerülő kérdésfelvetés révén reflektálok. Annak megválaszolására, hogy *(1) miként jön létre (ez) a tudás?* főként elméleti okfejtést végzek. Egy következő lépésben pedig egyre inkább

¹ Fontos kihangsúlyozni, hogy kijelentésem nem érvényesíthető közösségi szintekre, az egyének személyes világképe viszont nagyon változatos konstrukciók létéről tanúskodik.

² PETI Lehel 2008, 47–50.

³ KESZEG Vilmos 1999, 142.

⁴ Lásd NIEDERMÜLLER Péter 1993, 50–51.

⁵ Uő 1993, 27–87.

az egyéni tudáskészlet kibontakozására helyezem a hangsúlyt, és saját gyűjtési adataimat a hasonló témakörben publikált anyaggal kiegészítve egy újabb kérdést járok körül: (2) *az individuális tudás miként alkotja meg valamely csoport kulturális jellegzetességeit?* – és fordítva: *a kulturális tudat hogyan épül be az egyén világfelfogásába?* A dolgozat céljának kidomborítása végett pedig az adatbázisban közölt hiedelem-repertoár sajátos jegyeit és egyéni voltát vizsgálom. Pontosabban arra keresem a választ, hogy (3) *miként reprezentálódik a(z) egyéni tudás?* Ezen elemzési módszer érvényesítésével valójában egy hiedelem-repertoár bizonyos szegmensének értelmezési lehetőségét kínálok.

2. Előzmények

Az elemzés tárgyát képező szövegek egyazon adatközlőtől származnak: Simon Magdától, aki 1925-ben a Szeret folyó menti Klézsén született. Családi és rokonsági kapcsolatai ehhez a faluhoz kötik, elhunyt házastársa is klézsei volt. Három gyermeke közül kettő a közeli városban (Bákóban), egy pedig Kanadában él. Az életében bekövetkező fordulópontok közül édesanyja korai halálát emeli ki. A közösségi hitélet aktív résztvevője, egyedüllétében sem mulasztja a templomlátogatást, állandó beszélgetési alkalmakat keres, szoros szomszédsági viszonyt ápol. Kihangsúlyozza, hogy egykoron a szomszédjában élő Hodorog Lucával⁶ bizalmas kapcsolatban volt. A többszöri beszélgetési alkalmak tanúsítják, hogy szomszédasszony által forgalmazott, hiedelemlényekre vonatkozó szövegek meghatározóak voltak az adatközlő világgépének kialakulásában.⁷

A narratívák az adatközlő által egyetlen hiedelemlénynek tulajdonított események részletezése során fogalmazódtak meg, a tartalmi és formai különbségek főként az egymástól eltérő rögzítési időpontokból adódtak.⁸ Nem a különbségekre – bár ezek is hasznos információkat hordoznak –, hanem a hiedelemlénynek a személy életében való permanens jelenlétére helyezem a hangsúlyt, valamint arra, miként befolyásolják az egyén élményei a hiedelmek létrejöttét és hagyományozódását.

Az első, rövidebb szöveget 2000 áprilisában rögzítettem, amikor egy spontán gyűjtési szituációban a hiedelmekre terelődött a beszélgetés. A második alkalommal, melyre 2002 márciusában került sor,

már tudatosan, mintegy visszaigazolás céljával ismételt meg a kérdéseket. A harmadik gyűjtési szituációra újabb egy évvel később, 2003 márciusában volt alkalmam. Ez esetben irányított beszélgetéssel, részletkérdésekkel próbáltam több információt szerezni hiedelemtudásáról.

Az első beszélgetés általa már ismert gyűjtő jelenlétében történt, saját lakoszobájában, így bizalmas kommunikáció keretén belül sikerült rögzíteni a szöveget. Az ezt követő gyűjtési helyzetekben ugyanabban a helyiségben már más kolléga kíséretében tettem fel a kérdéseket. Visszatérésem és érdeklődő magatartásom megelőlegezett bizalma viszonzásaként szolgálhatott. A gyűjtő-adatközlő viszonyunkban az attitűdök függvényében alakult az interakció. Ez döntő faktorként működhetett a *kibeszélés*⁹ folyamatban, ugyanis az érdeklődő gyanakvó magatartása esetén a beszélő elhatárolhatta volna magát a hiedelmektől.

A témából adódóan elemzésemben a *hiedelem, hiedelemlény* kulcsszavakat fogom használni, így szükségesnek tartom előzetesen kihangsúlyozni ezeknek szövegen belüli jelentéstartalmát. A hiedelem fogalma a saját (racionális) világfelfogásom felől közelítve lehet releváns, az adatközlőre nézve a fogalommal fedett tudás keresztény szemléletének, valamint sajátjaként is éltetett néphitének szerves része. A hiedelemlény pedig S. M. számára ugyanolyan *valós* transzcendens lényt jelöl, akár egy urbánus közösségben élő vallásos személy hitfelfogásában helyet kapó *nem földi valóság*. A *rontás* jelen esetben is ártó céllal végzett rosszindulatú cselekedetet fed.

Az adatok feldolgozása során nem hagyom figyelmen kívül, hogy minden reprezentáció mögött pszichikai folyamat rejtőzik, melynek megértésére tett kísérlettel közelebb kerülünk a reprezentált valósághoz. Egy eseményhez, jelenséghez fűzött interpretáció sem más, mint a reprezentáció megértése, s egy lehetséges szituáció felismerése.¹⁰ Mivel az egyének világpercepciója különböző, bárki megkérdőjelezheti a szépasszonyokként megnevezett lények létezését és cselekvéseit, azonban a moldvai csángó falu legtöbb lakója számára a szent és a profán, a hit és a racionalitás mindmáig nem képez dichotómiát.

3. A hiedelemlény

Az elemzésre kerülő szövegek az adatközlő szépasszonyokkal kapcsolatos aktív hiedelem-repertoárjának

⁶ Lőrinc Györgyné Hodorog Luca szerteágazó ismereteit Pozsony Ferenc gyűjtései is igazolják. Olyan volumenű folklóranyagot birtokolt, hogy az egy monografikus igényű kiadvány tárgyát is képezhette. Lásd POZSONY Ferenc 1994.

⁷ A továbbiakban S. M. iniciálékkal hivatkozom az adatközlőre.

⁸ Összehasonlítás végett a lejegyzett szövegekorpuszokat a dolgozat végi *Függelék*ben közlöm.

⁹ *Kibeszélés* alatt a hiedelem-repertoár bizalmas módon való ismertetését és az élmények érdeklődő befogadó személynek való átadását értem.

¹⁰ Lásd TERESTÉNYI Tamás 1992, 14.

darabjai. Pontosabban olyan emberfeletti erővel rendelkező lények tevékenységéről tudósít, amelyek nem csupán egyetlen hiedelemlény sajátosságaira vallanak. Valójában egy diffúz képzetkörrel szembesülünk, ahol a boszorkányok, tündérek, lidércek, szépasszonyok jellemzői szinkretikus egységbe formálódva az adatközlő tudatában egyetlen hiedelemalak – a *szépasszony* – személyében tárgyasulnak. Ebből kifolyólag pedig minden rontó vagy deviáns cselekedetet egyazon hiedelemlényvel hoz összefüggésbe.

A szépasszonyokat a szakirodalom eufemisztikus nevet viselő, ambivalens természetfeletti lényekként jeleníti meg. Esetenként fiatal, hosszú hajú, sokszor fehér ruhás, csábító szépségű, csoportosan felbukkanó nőkként részesei a köztudatnak.¹¹ Gyakori megjelenési helyükként – az éj leple alatt – az ismerős tér periferiája szolgál. Önkényesen mutatkoznak a térválasztó peremvonalak mentén, az időt és helyet megsértő személyeket pedig büntetéssel sújtják. A balkáni tündérvilág pozitív oldala gyakorlatilag hiányzik a magyar szépasszony-hiedelmekből, aktivitási területük és tetteik következtében a tündérek boszorkányosodási folyamatában közbeeső fázisként minősíthető alakjuk.¹²

A csángók körében ismert szépasszony alakja a rontással hozható kapcsolatba, s ma már főként csak negatív tettek elkövetőjeként részese a tudatnak. Egy 1970-es években gyűjtött klézsei adataira hivatkozva Pócs Éva kiemeli, hogy a szépasszonyokat a falut betegségedémonoktól védő, csoportosan járó lényekként is ismerték. Hasonló módon Bosnyák Sándor gyűjtései között találunk olyan szövegrészletet, melyben a szóban forgó lények a falu védelmezőiként tűnnek ki.¹³ A szépasszonyok pozitív töltetű tevékenységére 2002-ben végzett gyűjtésem során még találtam töredékes adatot: a forrófalvi 94 éves Csicsó Mihály hiedelemtudatában jelen voltak hasonló pozitív értékű tettek. A közelmúlt tereptapasztalatai alapján Kinda István arra következtetett, hogy a moldvai csángók hiedelemrendszerében a negatív női alakok vannak túlsúlyban, ráadásul a boszorkányos, szépasszonyi vagy tündéri tulajdonságokkal felruházott női hiedelemalakok között általában nehezen lehet különbséget tenni.¹⁴ Ezek tipologizálása csupán a legjellemzőbb princípiumok alapján történhet. A gyimesi csángók körében is a szépasszonyokkal kapcsolatos gazdag élménnyel szembesülhet a gyűjtő, de pozitív tettekre viszont már nem emlékeznek az adatközlők.¹⁵

A hiedelemlény alakjának időbeni átértékelődéséről tesznek bizonyosságot az előző adatok, akárcsak S. M. diffúz képzei. A szépasszonyok boszorkányosodási folyamatában nem csak tevékenységi körük kiterjesztésére kell figyelni, hanem alkatukban is újabb tényezőkkel bővülnek. Ilyen például az adatközlő által kihangsúlyozott, de más forrásokban is feltűnő farok,¹⁶ vagy nemük megváltoztatásának képessége.

A hiedelemlényrel kapcsolatos élményanyagot főként az idősebb generáció tagjai birtokolják. A legtöbb vallomás szerint a szépasszonyok megjelenése térhez és időhöz kötött, a velük való találkozások pedig akár tragikus kimenetelűek is lehetnek. Szükséges kihangsúlyozni, hogy ezek a személyek a lokális közösség állandó tagjai, s csupán bizonyos marginális időpontokban esnek át egy transzformációs cikluson. A faluközösségen belüli jelenlétük hangsúlyosabbá teszi a lényekhez fűződő képzeteket, és egyúttal a szociális szférát érintő tiltásoknak is alapjául szolgál. A moldvai falvakban leggyakrabban a lovak sörényének befonását, az idegen térfélen tartózkodó személyek megkínzását, huzamos zaklatásokat, a felügyelet nélkül hagyott gyerek kicserélését, valamint a tehenek tejének elapasztását tulajdonítják nekik.¹⁷ Hasonló módon, a gyimesi csángók körében legáltalánosabb képzet a lovak sörényének összeborozásához, és egyes személyek álmukban való megnyomásához kötődik, nem utolsósorban szerelmi rontások okozói is lehetnek.¹⁸ A tőlük való félelem a viselkedést bizonyos korlátok közé szorítja, viszonyulási normákat ír elő (például nagymértékben akadályozza az adatközlő-gyűjtő kommunikációját is). A konfrontációt előidéző, az elhárító és védekező praktikák ismerete további bizonyítéka annak, hogy a mitikus lények szervesen beletagolódtak némely egyén hitvilágába.

4. Miként jön létre (ez) a tudás?

Az általános képzet szerint a szépasszonyok a természetfeletti szférának a szereplői, s a mi fizikai terünket csupán megnyilatkozásuk időszakában látogatják. Ettől eltérően adatközlőmnek az a tapasztalata, hogy a rontásra hajlandóságot mutató lények – két falustársa személyében – a fizikai valóság állandó résztvevői. A kritikusnak minősített idő alatt tehát nem idegen személyek megjelenéséről, hanem falubeliek átlényegüléséről tudósít: „*Vannak asszonyok, jól beszél így veled, s nem is tudod. Érted?*

¹¹ DÖMÖTÖR Tekla 1981, 82–89.

¹² PÓCS Éva 1986, 177; Uő 1989. A boszorkányok alakjához való közelségük miatt az elemzésben felhasználom az aktivitásukat elemző szakirodalom osztályozási kategóriáit is.

¹³ Lásd BOSNYÁK Sándor 1980, 110.

¹⁴ KINDA István 2004, 87.

¹⁵ SALLÓ Szilárd 2007, 6.

¹⁶ HALÁSZ Péter 2005, 391.

¹⁷ BOSNYÁK Sándor 1980, 110–112; POZSONY Ferenc 1994, 224; HALÁSZ Péter 2005, 391.

¹⁸ SALLÓ Szilárd 2007, 6.

Vannak, doamne iartă-mă (Istenem, bocsáss meg), farkik van. Há, menjen pusztára! [Itt a faluban is vannak ilyenek?] Van, de nem tudjuk kicsoda. Nem lehet tudni.” „Van egy jány [...], ide fe' egy öreg jány. Aztán még van itt elé a szomszédokná... még vannak egy néhányan. De nem lehet beszélni, megölnék fiam, magamra vagyok s megölnék. Itt fenn van [...], öregjány. Aszonta, nem csak nekem mondta, nénimnek is: vagyok egy esztendeig, egy hónapig, egy hónapig vagyok jány, s egy hónapba vagyok legény.” Egy sajátos világról értesülünk, melyben az evilág/másvilág nem határolódik el, és melynek megtapasztalásáról számos vele egykorú falubelije vall. A létezésükről való bizonyosságot a fizikailag észlelhető nyomokból nyerte. A teste különböző részein megjelenő lilás foltokat a szépasszonyok harapásának tulajdonítja: „Az megbüntet, én es paciltam, hogy megharapdos. A foghúsa is tetszett látni.”

Egy archaikus közösségben hasonló jelenségekre a közösség tagjai csupán saját diagnózisukra támaszkodhatnak. Olyan magyarázatot próbálnak keresni, mely feloldja a szorongást, és pszichikai úton megnyugváshoz vezet. Az adatközlővel azonos életkorúak gyakran álmatlansági gondokról panaszkodnak, ebből kifolyólag pedig alkalmuk nyílik a késő éjszakai órákban a falu zajait hallgatni. S. M. esetében egyedülálléte, magánya hangsúlyosabbá teszi a félelmet, melyet az éjszaka történő eseményekhez való asszociálások kapcsán érez. Ismeretei, miszerint a hiedelemlények megnyilatkozása éjszakai időponthoz köthető, tovább fokozzák arról kialakult képzetét, hogy a kívülről érkező zörejek hiedelemlények mozgását követik. Az állatok által hallatott hangokat az állati alakot öltő szépasszonyok éjszakai tevékenységének nyilvánítja: „Őt meglátod dísznő képibe, menen, zurgat egy nagy láncat utána. [Éjszaka?] Há. Meglátad marha képibe es. Ők látszodnak, hogy akarnak, mert ők gonoszak...”

A tudás – amely lehet például a természetfeletti lényekbe vetett hit – birtoklásának előfeltétele az elsajátítás. A tanulási folyamat a szocializáció során a közvetlen vagy a tágabb környezet részéről érkező információk szelektálása útján konkretizálódik. A megismerés (információelsajátítás) nem közösségi szinten történik, ez individuális tevékenység, amelynek narratív formában való hagyományozása a kulturális tudás továbbítását és gyarapítását eredményezi.¹⁹ Ez a tudásanyag az ugyanazon kulturális közeg tagjai számára nem azonos módon tekinthető relevánsnak. Hiszen minden személy saját maga alakítja ki világfelfogását, melyet az egyén tapasztalatai függvényében modellál és oszt meg környezetével. Hasonló módon a moldvai falu lakosai számára abban az esetben válik relevánssá valamely természetfeletti lény, ha az egyéni szubjektív térfelében fizikai

nyomok által tapasztalja meg ennek közvetlenségét. Akár hangokat „hallat”, vagy esetleg harapás nyomait „láttatja”, már elegendő ahhoz, hogy a gazdag képzelőerővel rendelkező személyek a rendellenességekre fantáziadús magyarázatokat keressenek.

A falustársaktól hallott, de annál inkább a személyesen megtapasztalt nem evilági jelenségek magyarázatául szolgáló hiedelmek az archaikus társadalmakban szorosan összefonódnak a vallási képzetekkel. Az egyházi dogmarendszer és az azzal oppozícióban lévő népies vallási képzetek – sajátos módon – nem zárják ki egymást. Az egyének gondolkodásvilágának hasonló szinkronitását pontosan hiedelmek igazolják. A hiedelemalakok létezésének bizonyítéka a közösségben szájhagyomány útján átörökölt, felhalmozott és állandóan gyarapodó narratív repertórium. Ezek a narratívumok azokat a ritka pillanatok rögzítik, amikor a mitikus világ megnyilatkozik a hétköznapi emberek számára, s az általuk képviselt világban való részvétel érzését biztosítja a megtapasztalónak. A megnyilatkozások megnyitják a mitikus távlatot, mely az egyéni hit függvényében egészen változatos élményekhez vezethet.

A hitben való megmaradás fontos tényezője lehet az isteni megnyilatkozás valamely formája, illetve a transzcendens szféra személyes megtapasztalása. Az isteni csapástól való félelem is a hit gyakorlásának motiválójaként tekinthető; ugyanígy a hiedelemlények rontásától való állandósult óvakodás is a hozzájuk fűződő hit éltetője. A párhuzam a transzcendens lényekbe vetett hitet hivatott kiemelni, de szükséges a két elem közötti sarkalatos eltérést is felvillantani: különbség mutatkozik az isteni divináció pozitív mivoltából fakadóan, ezért a vallási meggyőződés nem egyszerűsödik le a transzcendenstől való félelemre, hanem ennek a ragaszkodás, a szeretet is komponense. S. M. a szépasszonyokra (vagy pontosabban az általa szépasszonyoknak nevezett lényekre) vonatkozó ismereteit a fentebb vázolt folyamat során egyre jobban interiorizálta, a szubjektív megtapasztalások révén pedig ezeket hitté minősítette. Öngazolásaként szolgáltak a végtagjain felfedezett elszíneződések (*harapások*), így tehát késztetést érzett a saját tapasztalatainak ismertetésére, azaz személyes élményeit megosztotta környezetével.

5. Az individuális tudás miként alkotja meg valamely csoport kulturális jellegzetességeit? A kulturális tudat hogyan épül be az egyén világfelfogásába?

A hiedelmek átörököltése az egymást követő generációk által megtermelt tudás és tapasztalat eredménye lehet. A közösségi tudat alapvető szegmense tehát

¹⁹ NIEDERMÜLLER Péter 1993, 51.

nem más, mint az egyéni megtapasztalás. Egyazon szituációban a hasonló viselkedésformák mögött szükségszerűen kell lennie valamiféle egyéni különbségektől független tudásnak.²⁰ Ennek bizonyítására válik jogosnak a második kérdés felvetése.

A hiedelemtudás makroszinten történő tagolására egy lehetséges választ az az elképzelés adhat, miszerint a közösségi tudást minden egyén szelektíven kezeli és saját tapasztalatai függvényében aktivizálja. Az egymással interakcióban levő személyek – együttműködésük érdekében – a közösségi tudásból csak a számukra releváns szegmentumokat minősítik hiteles információknak. Az egyének eltérő tudáskészlete pontosan a kulturális tudás különböző módon való használatából fakad.

A hiedelemlény megismerésének egyik módja a szocializálódás során verbális úton szerzett információ. Ez azonban még nem elégséges ahhoz, hogy a transzcendens lény beépüljön az egyén hitvilágába. A szubjektív megtapasztalás teszi lehetővé a kulturális tudás egyéniesítést, valamint ezáltal saját memorátiának hagyományozási jogát.²¹ Az interiorizált képzetek továbbá az egyén norma- és értékrendszerét meghatározó vonatkoztatási csoport véleményeinek elismerése révén gyarapodnak. A csoporthatáson alapuló képzet valójában nem más, mint a kulturális tudat, amelyet a közösség minden tagja külön-külön is részesként él meg. S. M. közvetlen, de tágabb környezete is tanúsítani tudta a transzcendens és hétköznapi világ közti átjárhatóságot. Makroszintnek a falut, vagy adott esetben a szomszédos falvakat tekintve élénk hiedelemtudatról számolhatok be. Klézsén folytatott te-repmunkám során tapasztalhattam, hogy S. M.-mel egykorú személyek rendelkeztek a szépasszonyokra vonatkozó ismertekkel. Rákérdezés során ugyan szükséztlenül, de felsorolták a hiedelemlény jellemző rontó cselekedeteit. A kommunikációt általában a róluk való beszélgetés tilalmára hivatkozva zárták, tehát az elhatárolódás révén e személyek bizonyosságot tettek a szépasszony képzetkörébe vetett hitükről. Bosnyák Sándor közlésében egy olyan narratívát olvashatunk, amely tartalmilag azonos az adatközlőm által ismertetett élménytörténetekkel. Az 1900-as születésű (klézsai) Habari Péter által elmondott – szépasszonyoknak tulajdonított – formula pedig részletekbe menően egyezik S. M. közlésével.²² Szűkítve a kört, s csak a szomszédosági kapcsolatokat vizsgálva, megállapítható, hogy a szóban forgó személyek esetében az

általánosnál is gazdagabb az egyes hiedelemlényekhez fűződő tudás és elmélyültebb a beléjük vetett hit.

S. M. átlagon felüli hiedelemtudása egyrészt közvetlen környezetének tulajdonítható. A szomszédságban már fiatal korában közismertek voltak a szépasszonyok történetei. Ezt elmélyültebbé tette a róluk szóló, szűk körben való beszélgetés, amely eredményeként S. M. is közvetlenül részesült a kollektív tudásból. Lőrinc Luca szomszédasszonya például széleskörű ismeretekkel rendelkezett, így a többszöri bizalmas beszélgetésükből S. M. az előidéző, az elhárító és védekező praktikákról is tudomást szerzett:²³ „*De azt mondta volt nekem Luca néni mikor élt [...] Én nem csántam meg ezt. Luca megcsánta, ő tudta. Úgy reménykedtek, nehogy valakinek kiszólja, nehogy valakinek kiszólja. Luca csánta, ő tudta. [Itt lakott a faluban?] Luca itt a szomszédba, Lőrinc Luca.*” Bevallása szerint a testvére is közvetlen észlelője, megtapasztalója volt a másvilági lények tevékenységének: „*Igen, nekem mondta, a testvéremnek, többet nem mondta senkinek. Ő mondta a szájával.*” Nem csak szomszédok, testvérek között képezték ezen lények a beszélgetés tárgyát, a falubeliek egymás között megosztották tapasztalataikat: „*Azt mondta egy öregasszony nekem, suralj meg foghagymáva, azt mandta.*”

Abban az esetben, ha a környezet és a kollektív tudás nem nyújt magyarázatot, a közösségek tagjai a krízishelyzetek áthidalása érdekében sokszor egyéni interpretációkra kényszerülnek. A félelem, a szorongás magyarázatot követel. Hasonló körülmények aktiválják a hiedelemrepertóriumot, s normatív magyarázat híján újabb feszültségoldó értelmezéseket fogadhatnak el hitelesként. Krízishelyzetben tehát újabb hiedelemlények épülhetnek be a személy hitvilágába, vagy esetleg egy meghatározó lény személye köré addig nem birtokolt képzetek társulhatnak. Ez utóbbi jelenség látszik kirajzolódni adatközlőm esetében is, hiszen az idegen történeteket nem újabb lényeknek tulajdonította, hanem a szépasszonyok személyét a boszorkány, tündér, lidérc, ördög jellemzőivel egészíti ki.

Az egyén életében a hiedelmeknek jól meghatározott szerepe van. E képzetek újratermelése és hagyományozódása valójában mikroszinten történik, s a kinyilatkoztatott egyéni reprezentációk rendszerbe szerveződése hozza létre a közösségi tudást. A személyes történetekben rendszeresen előforduló speciális jelenségek, cselekedetek tipizált megfogalmazásával az adott képzetek univerzálódása következik be.²⁴

²⁰ NIEDERMÜLLER Péter 1993, 51.

²¹ GRAF Orsolya 2001, 24.

²² „Krestyénászka ne lenne, s ábremászka, ne legyen, Világ mi-hink lenne.” BOSNYÁK Sándor 1980, 112. Az adatközlőm pedig a következő módon fogalmazta meg: „*Ha az ávrémászka és kréstinyászka ne lenne, Világ a miénk lenne.*”

²³ Lőrinc Györgyné Hodorog Luca szomszédasszonya a róla készült monográfiában több hiedelemlényről szóló történetet ismertetett, de S. M.-mel folytatott számtalan beszélgetésükből kitűnik, hogy a közölt anyag hiedelemrepertoárjának csupán töredékét képezte.

²⁴ Vö. FEJŐS Zoltán 1985, 80.

Miután S. M. a narratívumokból megismert lényeket életterében is megtapasztalta, cselekedeteiket igaztörténetek formájában ismertette, a közvetlen környezetével verbális úton mindezt megosztotta, közösségi tudásból táplálkozó, egyéni élményekkel is igazolt hitét visszacsatolta a közösségi tudatba. Ha az egyén megfelelő előadói hajlammal rendelkezik, egyben a történetek hagyományozásának lehetősége is megnyílik számára. Az átörökítés folyamata tehát alulról épülő mechanizmusként funkcionál, mely során a mozaikszerűen egymás mellett létező egyéni információkból kikristályosodik a közösségi tudás. Megmarad ugyanakkor a közösség tagjai számára a norma alóli kilépés lehetősége, azzal a feltétellel, hogy az illetőt deviáns személyként stigmatizálja.

6. Miként reprezentálódik a(z egyéni) tudás?

A kérdés megválaszolásakor nem a csoporton belüli, hanem a közösségtől idegen személy irányába terjesztett reprezentációt tekintem a vizsgálat tárgyának.²⁵ Pontosabban azt, hogy a mélyinterjú módszerrel rögzített három narratívumból miként szerezhetünk tudomást az egyén hiedelemtudásáról.

S. M. hiedelmekkel kapcsolatos tudásanyagát epikus keretekbe foglalva ismertette. Az átadás élménytörténetek formájában valósult meg, közvetett módon, narratívákba szervezve szerezhettem tudomást hiedelmeiről, így nyelvi reprezentációról beszélhetünk. Ennek értelmében a kulturális tudás olyan kategóriákon keresztül reprezentálódik, amelyek a nyelvben és a gondolkodási folyamatokban levő logikai struktúrákat tükrözik vissza.²⁶

Az elemzés alapját képező szépasszonyokról szóló szövegkorpusz nyilván nem fedi adatközlőm teljes hiedelemtudását, és arról sem tesz bizonyosságot, hogy más hiedelemlények is részesei a transzcendens szféráról alkotott világszemléletének. Hiedelemrepertóriumma ennél sokkal tágabb, ezért helyenként utalás szintjén más lényekről is említést teszek. S. M. közléseiből úgy tűnik, hogy hiedelemtudását – és álmatlan éjszakáin átélt félelmeit – olyan démoni alakok dominálják, amelyekre ő gyűjtőfogalomként a *szépasszony* megnevezést alkalmazza.

Narratívumában a személyes élmény bemutatására tevődik a hangsúly. Személyes tapasztalatairól szóló beszámolója spontán módon történt, beszélgetőtársnak tekintve a gyűjtőt, mindvégig tudása átadására koncentrálva. Egyetlen esetben sem meggyőző szándékkal hangzottak el narratívumai, hanem a kérdésekre választ adva hiedelemrepertóriumának szépasszonyokra vonatkozó szegmentumát ismertette.

Annak függvényében, hogy mi jelenti számára a tudott és igazolt, valamint tudott és be nem igazolt jelenségeket, előadásmódjában kétféle magatartásformát különít el. Ennek nyomatékosítása végett megemlítem a szövegek műfaji sajátosságait is. Léteznek olyan – általa meg nem tapasztalt – cselekedetek, melyeket teljes felelősséggel valóságosaknak tart. Ezeket az „*ők mondták*” formulával vezeti fel, tehát az éppen evilági formát öltő szépasszonyok vallomásai sorolhatók ebbe a körbe: „*Ők úgy mondták, szépasszonyok mondták.*” „*Én hallottam így, de nem láttam. De vannak fiam, vannak, ma is vannak, elég.*” „*Úgy mondta.* [Ezt bevallotta magának?] *Igen, nekem mondta, a testvéremnek, többet nem mondta senkinek. Ő mondta a szájával.*” Az igaznak hitt és beigazolt eseményekből kitűnik a részletekre való figyelés, amely a többszöri mesélés lehetőségéről tanúskodik. Ezek a szövegrészletek hanghordozásukban is eltérnek a többitől: halkabban, meggyőződéssel adja elő őket. Az ilyen jellegű közlés a befogadó irányába terjesztett tanácsadásként fogható fel, hiszen olyan eseménysorozatok összegzője, melyek hitelessége az adatközlő számára megkérdőjelezhetetlen. Ezen szövegeket memorátoknak lehet tekinteni, amelyekre jellemző a szubjektív tapasztalatszerzés és a hozzájuk fűződő hit.

Ha a hiedelemre vonatkozó ismeretek passzívak, azaz nem határozzák meg az egyén életszervezési stratégiáját, akkor ezektől való elhatárolódás figyelhető meg. A tehén tejének elapasztását S. M. nem sorolja a szépasszonyok hatáskörébe (inkább boszorkányi tettek minősíti); tudomása van róla, azonban igazságértékéről nincs meggyőződve: „*Nem tudom, mit csinál, azt nem bírom megmondani. Hallottam még azt is, de nem láttam, hogy csánnak kecskét fából. S akkó ott felteszi mit csánt, mit nem a hiúba. S akkó ott fej tejet. De nem tudom, nem láttam, csak hallottam én es, s mondom nektek, hogy én es csak hallottam. Hogy attó fej tejet, én nem tudom.*” Megfelelő mélységű hit és elegendő információ hiányában ettől a tudásanyagtól elhatárolja magát, a csodás lények és események világképén kívüliek, így csupán mint nem bizonyított létezésű kulturális információkat közli. Ezek a szövegek a hiedelemmondák jellegzetességeit hordozzák.

A szépasszonyok aktivitásai S. M. memorátaiban leginkább a boszorkányok tevékenységével hozhatóak kapcsolatba. Olyan rontó tevékenységet, valamint védekező gesztusokat ismertet, melyek a boszorkány hiedelemkörében is jelen vannak. Félelme részben meggátolja a róluk való beszélgetést, hiszen tetteik elmondásával megjelenésüket provokálhatja. Ennek elkerülése végett nem halasztja többször elismételni az elhárító formulát: „*kő filikbe, vasbot a seggikbe!*”

²⁵ Ez alatt a kifelé (pl. a gyűjtő irányába) felmutatott reprezentációt értem.

²⁶ Vö. NIEDERMÜLLER Péter 1993, 53.

A hiedelemlényhez fűződő aktív tudásának az a képzet az éltetője, mely szerint az utcában jelenleg is olyan személyek élnek, akik éjszaka szépasszonnyá változhatnak. Nézetei szerint ezeknek a szomszédoknak megadatott a két világ közti átjárás lehetősége. Azokban a szituációkban, amikor megszokott életvitelt követnek (nappal), egyes falustársaiknak felfedhetik kilétüket, sőt panasz formájában vallomást tehetnek az éjszakai történekekről. A hiedelemlények hétköznapi emberrel való asszociálása S. M. sajátos világfelfogásáról tanúskodik, s kettős értelmezésre enged következtetni. Egyrészt a hiedelemlény boszorkánysodási folyamatával magyarázható; másrészt pedig az asszociálás e lények legitimálására szolgál. Azáltal, hogy a falu „természetes” lakóiként említi őket, akik a közösség viselkedését hordják, nyelvét beszélik, egyúttal a létezésük felőli kétségeket igyekeznek eloszlatni: „Bernicekbe, szépen papucsba, bundába, kerpába. [Úgy járnak, mint az itteni asszonyok, más öltözetük nincs?] Nem, nem, ilyen félek, mint mi. [Ezek szépek?] Úgy híják, szépasszonyok. Egy akár-milyen, mind akárki.” „Szépen fatába, kerpába mint régen, szépen.” Napközben a többi lakóhoz hasonló életformát folytatnak, éjszakai tevékenységük pedig már a transzcendens szférába sorolható. Az általa ismert, név szerint is megemlített szépasszonyok mind idősebb, férj nélküli nők, akiket a közösség deviáns személyekként jelenít meg.

S. M. rontástól való félelme miatt nem alkalmazta a szomszédasszonytól tanult eljárásokat, amelyek kilétüket felfedné, ennek ellenére ismeri őket, sőt a témával kapcsolatosan párbeszédet is folytatott ezekkel az asszonyokkal. Nézetei szerint őket így teremtették, kettősségükről nem tehetnek. Szépasszonnyá válásuk egyedüli feltételeként csupán a rossz órában való születést ismeri. „Megszületik [...] Ők születtek mind rendje. Úgy adja az Isten. Vannak órák, s ha abba az órába születik. [Melyek azok az órák?] Nem tudom megmondani, mert hét óra van.” Az anya már a születés pillanatától tud lánygyereke ambivalens voltáról, azonban ezt nem szabad senki tudomására hoznia. Predesztináltságukból adódóan az adatközlő felmenti őket tetteik felelőssége alól: „Úgy adta őket az Isten. Úgy teremtette, azt ő sem szereti, nem örövendí.”

Minden közösség életterében megvannak azok a térszíni formák, melyek mitikus képzetek szintérről szolgálnak. Hiedelemfunkcióval rendelkező térelemként a perifériát, a térválasztó/teret tagoló vonalakat tekintjük.²⁷ S. M. hiedelemkoncepciójában ugyanezek a térszíni formák képezik a szépasszonyok akcióterét. Lakóháza térbeli elhelyezkedése miatt predesztinált a másik világ lényeivel való

találkozásra. A falut átszelő patak bal partján elterülő telektől néhány lépésre van egy híd, valamint az út túloldalán, közvetlenül a házzal szemben a téren egy kút található. A látszólag figyelmet sem érdemlő elemeknek gondolkodásában mégis fontos szerep jut. A szakirodalom által a transzformációs képességekkel rendelkező lények aktivitási területeként ismert térszíni formák az adatközlő hiedelemtudatában is megtalálhatók. Már a szomszédos patak eredését is mitikusan távoli helyhez köti, amelynek nem mellékesen köze van a szépasszonyokhoz, mi több, véleménye szerint a patak a szépasszonyok tevékenységének legfőbb helyszíne: „Oda fennünet, van küjül oda fenn három nagy mart. S akkó e három martból jó három patak. Jó ki földbe forrás. S ezek onnét jönnek...” A hiedelemlény aktív tevékenységét továbbá a ház előtti keresztút is legitimálja. Egyedül a kúttal kapcsolatosan nincsenek pontos ismeretei, azonban állítása szerint nem kizárt, hogy az éjszakai láncsörömpölést a lények általi vízmerítésnek lehetne tulajdonítani: „Nem tudom, onnan merítenek, ők zergetik.”

A történetekkel való szoros együttélésről tanúskodik az, hogy megtaláljuk bennük a szépasszonyokkal való kapcsolatba kerülést, a tőlük való védekezést, s a mindezek elkerülésére utaló mozzanatok is. Elmondása alapján a szépasszonyok és a világi ember találkozásának három módja különíthető el:

a.) az éjszaka sötétjében, a gonosz járásának időszakában az egyén idegen térbeni²⁸ tartózkodása magában rejti a konfrontáció lehetőségét;

b.) a szépasszonyokról való beszélgetés is a találkozás előidézésének egyik módja;

c.) elkülöníthető még egy találkozást eredményező lehetőség, és pedig a húsvéti mise alkalmával a kilétük felőli érdeklődés által kiváltott rontás: „Ha elménsz a misére húsít napján, tégyetsz ide (mellre, a ruha alá) egy új kalánt. Luca tanított vót, Lőrinc Luca. Bétesze egy új kalánt ide, s azt kihallgatad ott. Mikó kimenté a templombó, aszonta Luca: nézz, hogy mennek hozzád, mikó kimensz a templombó, hogy vajon nehogy megmondj valakinek. De megkínaznak csúful.”

A rontást okozó lényekkel való találkozás elkerülésére, vagy a már bekövetkezett rontás megszüntetésére többféle módszert ismer. A falu lakosai által gyakorolt preventív és elhárító praktikák a szépasszonyok ellen ugyanazok, mint a boszorkányok esetében. Tehát a két démonikus lény között nem vonható éles határ, alakjuk megrajzolásakor számos közös tényezőre lehet figyelni, akárcsak a tőlük való védekezési cselekedetekben.

a.) A célkiindulású eljárások kategóriájában a kritikus helyzeteket megelőző módszerek vannak

²⁷ PÓCS Éva 1986, 177.

²⁸ Uő 1983, 177–178. Idegen térnek bizonyulnak azok a tér-

színi formák, amelyek a közösség felfogása szerint egy adott időpontban nem látogathatók.

jelen.²⁹ E preventív technikák két típusba sorolhatók: szómágia és növények használata. A szavakkal való rontáselhárítás módozataként egy vulgáris szöveg – „*kő filikbe, vasbot a seggikbe*” – többszöri hangoztatását ismeri. A növényekkel való elhárítás módszerei közül az *ávrémászska* és *kréstinjeászska* nevezetű, a kertjében is megtalálható, lényegében két megnevezéssel illetett gyomnövény párna alá helyezését ítéli sikeresnek: „*s akkor azt még teszem bé a fejem alá is. Attól ők őrizkednek. Mert azt mondták: ha az ávrémászska és kréstinjeászska ne lenne, világ a miénk lenne.*” A növény használata arra enged következtetni, hogy hiedelemképzetei mélyen gyökereztek, hiszen mind a román, mind pedig a magyar néphitben ezt a növényfajtát (latinul: *Gratiola officinalis*; magyarul csikorgófü) démonikus lények rontása ellen használták.³⁰

b.) A szituáció-kiindulású eljárások közül a krízishelyzetben véghezvitt védekező technikákat találjuk meg a szövegekben. Az előzőhöz hasonlóan ugyancsak szómágiával és a speciális növény használatával érhető el hatás. Egyrészt liturgikus szöveg, imádság³¹: „*én nem paciltam, mert én imádkoztam minden este, s akkor nem jönnek ide*”; másfelől pedig a harapás helyének fokhagymával történő dörzsölése biztosít védelmet: „*mikó talál egy harapást, így tetszik a foga húsa is. Surald meg jól, jól fokhagymával, s többet nem. Fokhagymátó futnak.*”

A hiedelemlényekkel való permanens „együttélésről” az elhárító és védekező eljárások pontos ismerete tanúskodik. A fokozott óvatosságot bizonyítja az is, hogy beszerezte és kertjében termesztte az elhárításra alkalmas növényt. Bár a találkozás teljesen esetlegesen is bekövetkezhet, az elkerülésére tett kísérletek – aktivitási területük és idejük tiszteletben tartása, a róluk való beszéd megtagadása – csökkentik a kockázatot.

A szépasszonyokra vonatkozó tapasztalathoz hasonló intenzitásúak az elásott kincssel kapcsolatos élményei. Ennek indoklása az lehet, hogy ilyen jellegű történésekre és magyarázataira szomszédasszonya révén állandó visszaigazolást talált. Akárcsak a szépasszonyok tevékenységének megtagadása, ez a jelen-

ség is mind fiatalabb, mind idősebb korában valóságos észlelés volt számára.³² A többi hiedelemlény csupán rákérdezés útján válik a beszélgetés szereplőjévé a kérdésre szorítkozó rövid bemutatásukkal.

Egyes hiedelemlények tevékenységével kapcsolatba hozható fényjelenségeket egy fiatalabb klézsei adatközlő ésszerű magyarázatokkal próbálta lefedni.³³ S. M. világfelfogásában azonban nincs szükség ilyen típusú racionalitásra. Egész hiedelemtudása a szépasszony alakja köré szerveződik, mégis meglepő, hogy két év elteltével (2000–2002) már nem emlékezett pontosan a *gonosz napokra*: „*Há csak két nap. Szerda, s péntek*” (2000) „*Én úgy tudom, lehet szerdán, vaj kedden, vaj szerdán, pénteken tudom, igen. Igen, kedden s pénteken, vagy szerdán s pénteken.*” (2002) A harmadik beszélgetési alkalommal ugyanaz a bizonytalanság figyelhető meg az említett napokhoz fűződő tudásában: a péntekre biztosan emlékszik, de nincs meggyőződve a keddi és szerdai napok helyességéről. „*Tudjad: ne beszélj szerdán vagy kedden, de pénteken précsisz (biztosan) ne beszélj.*” (2003) Ez azonban nem a hiedelemlényhez fűződő tudása leépülését jelzi, hanem azt, hogy a róluk való beszéléssel kapcsolatos tiltást heti két alkalomról három napra terjesztette ki – azaz szinte semmilyen körülmények között nem tartja tanácsosnak ezekről a lényekről beszélni.

7. Összegzés

A három gyűjtési alkalom mellett még számos esetben folytattam beszélgetést az adatközlővel. Az élettörténetekből megismert rövid periódus nem teszi lehetővé, hogy teljes hitéletére vonatkozó következtetéseket tegyek, de alkalmam adódott hitében gyökerezett tudásának egy olyan részét rögzíteni, amelynek legfőbb jellemzője egy diffúz hiedelemképzet. Egyetlen lény köré csoportosított számos démonikus alak jellemzői szerteágazó tulajdonságokkal felruházott hiedelemlényt kreálnak. S. M. pedig ezen komplex hiedelemalak aktivitásával igyekszik magyarázni minden olyan történetet, amely kívül esik a hétköznapi racionalitásának határain.

Ami domináns, s ami mindhárom szöveg magvat képezi, olyan tudás reprezentációja, amely eddigi

²⁹ GRAF Orsolya 2001, 27–28.

³⁰ A fehér vagy piros virágú élő csikorgófü életterétől a mocsaras, szikes talaj szolgálat. A népnyelvben ma is ismerik a kegyelemfü, istenharagja, istenkegyelme neveken, amelyeket a középkori latin nevek lehet visszavezetni: gratia Dei (istenkegyelme), herba angelica (angyalfü), herba bona (jó fü), herba diabolica (ördögi fü). A középkori értelmezés szerint a csikorgófü a rossz szellem, a rontás, a kárhozat jelképe, valószínűleg azért, mert termőhelyét a gonosz szellemek lakóhelyének tartották. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Csikorgófü>) A román néphit szerint az álmában megrontott gyereket füstölték meg ezzel a növényvel,

de hatékonynak bizonyult az átok és a ráolvasás feloldásában is. Lásd BUTURĂ, Valer 1979, 34.

³¹ Gyimesfelsőlokon az éjszaka érzett nyomás esetén vallási cselekedet végrehajtásával szabadulhat meg az egyén a szépasszonyoktól: ez úgy valósulhat meg, ha az áldozat nyelvvel keresztet vet, vagy pedig ha a kezével vet keresztet. SALLÓ Szilárd 2007, 6.

³² Az utolsó interjú időpontjától számítva legutóbb négy éve látott kigyulladni kincset.

³³ A hegyen éjszaka látszó fényt nagyobb víztócsa által visszatükrözött holdfénynek tulajdonította.

élete során végigkövette. A szépasszonyhoz fűződő hit életstratégiája alakításában fontos szerepet tölt be. Világfelfogása szerves komponenseként látszólag nem befolyásolja a kanonizált, dogmák által szabályozott vallásgyakorlását. Az általunk hiedelemnek nevezett tudása/hite krízishelyzetekben értelmezési keretet biztosít, s cselekvési, megoldási stratégia forrásaként szolgál. Annak ellenére, hogy egyre kevesebben számolnak be a mítikus alakokkal való találkozásairól, S. M. egyedülléte csak tovább fokozza a hiedelemalakokhoz fűződő képzeletének aktiválását, számos történetre magyarázatában csak ön-maga értelmezéseire szorítkozik.

A reprezentációk által létrehozott világ tagjaiként az egyének biztosítják a belső termelődési folyamatot. Amit a reprezentációs részletekkel azonban nem tudunk megragadni, az kívül esik az elképzelhetőségen, s ezáltal a hozzá fűződő hit sem alakulhat ki.

S. M. hiedelmei is hasonló sémára épülnek. Amit a falu kollektív tudásából merített, nem egyezik meg teljes mértékben saját világképével (hitével). Mivel számára nem adatott alkalom például a tejelvétele módjának megtapasztalására, ezt csupán formális tudásnak tekint, melyet hozzánk hasonlóan hiedelemnek minősít. Világosan elkülönül tehát gondolkodásában a hiedelemlényekről való tudás, valamint a hozzájuk fűződő hit.

Terestényi Tamás szerint tudni valamit annyit jelent, mint hinni valamiben, evidenciával rendelkezni arra vonatkozóan.³⁴ S. M. hiedelemtudásának kialakulása e kijelentés átfogalmazása révén érthető meg. Adatközlő hite a megszerzett tudás beigazolására épül. A közölt reprezentációk, melyek hiedelmeit tesz nyilvánvalóvá, saját szubjektív világát alkotják, az adott objektív világnak egy olyan lehetséges verzióját, melyet hitelesnek, adekvátnak fogad el.

Miklós Zoltán – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely; mikloszoli@yahoo.com

Függelék

I. Még a fogahúsa is tetszik, hol megharapatt. Jaj úgy féltém. Akkó azt, azt mondta egy öregasszony nekem, surajam meg foghagymáva azt mandta. Megfogtam suralni foghagymával, most többet nem. De jár, vannak asszonyok, jól beszél így veled, s nem is tudod. Érted? Vannak, doamne iartă-mă ('Istenem bocsáss meg'), farkik van. Há, menjen pusztára! [Itt a faluban is vannak ilyenek?] Van, de nem tudjuk kicsoda. Nem lehet tudni. [Nem lehet meglesni Szent György-napján?] Nem Szent György-napján, húsit napján. Ha elménsz a misére húsit napján, tégyetsz ide egy új kalánt. Luca tanított vót, Lőrincz Luca. Bétesze egy új kalánt ide, s azt kihallgatad ott. Mikó kimenté a templombó, aszonta Luca: nézz, hogy mennek hozzád, mikó kimensz a templombó, hogy vajon ne hogy megmondj valakinek. De megkínaznak csúful. Én nem. Az Isten vigye pusztára! Úgy adta őket az Isten. Úgy teremtette, azt ő sem szereti, nem örvendi. De tudod mikó nekik uljan idejük van, akkó mosogatnak a patakba, sújkalnak. Mennek az után, uhogatnak. [Ezt éjszaka szokták csinálni?] Éljen. Úgy tizenegy s fél, egykor túl, ebbe az igen csendbe, ebbe az igen csendbe, tudod-e? Nem, nem jó matatni, vannak rossz órák. [Bármikor?] Há csak két nap. Szerda, s péntek. Aztán, mikó beszélünk s elfelejtsük mondjuk: kő filikbe, vasbot a seggikbe. [Ezt kell mondani?] Hogy ne hallják. Érted. Mert hall mindent. Én félek. Magamra es magam lakok.

A szöveg rögzítésének ideje: 2000 április

II. Ma nem lehet beszélni, ma kedd. [Mit mondanak ilyenkor?] Kő filikbe, vasbot a seggikbe. S az megbüntet, én es paciltam, hogy megharapdas. A foghúsa is tetszett látni. Ha rosszat akarsz csánni, ő hallja. Érted-e? Ő hallja. Oda kijel mennek, csántanak, most is van elég ilyen, vannak. [Ezeket lehet tudni, kik?] Én nem láttam, ne menj kü a ajtón, mikó beszűrkiül. Nem menek. Mennek a patakba mosogatni. Csántanak a keresztes utakra. Ezekről kell félni. Lehet beszélges vele, te nem tudod kívül beszélgetsz. Ő csán mit akar, de tudod, hogy lehet kileleni? Lehet lelmi meg egy új fákélánt vesz, húsit regvelén béteszed ide [hóna alá], ebbe a feledbe, erre

Luca tanított. Elménsz a templomba, te ha aztat tartod, ott tartod azt úgy, ne mozduljon meg, mikó kijöttél templomból, akkó azt mondta Luca, nézd meg, hogy futnak hozzád, ne hogy megmond valakinek, ne hogy megmond valakinek, hogy én milyen vagyok. Én nem csántam soha, nekem nem... ott tartja az Isten úgy. [Elveszik a tehénnek a tejét?] Van uljan, ki elveszi. Van itt a faluban is, van uljan. Elveszi a marhécskának a tejét, úgy hávag a marhécska, úgy hávag. S akkó csak ad uljan sárig... S eltalálod csapni a marhát menjen, a kapujába menen. Van ma is ilyen, van, van, van. [Othon feji a szegen a tejet?] Nem tudom mit csinál, azt nem bírom megmondani. Hallottam még azt is, de nem láttam, hogy csánnak kecskét fából. S akkó ott felteszi mit csánt, mit nem a biuba. S akkó ott fej tejet. De nem tudom, nem láttam, csak hallottam én es, s mondom nektek, hogy én es csak hallottam. Hogy attó fej tejet, én nem tudom. [A lovakat megkínózzák a szépasszonyok az istállóban?] Úgy meg kinnózzák a lovécskákat, mennek vele lúhátón, s megkinnózzák. Járnak felült lúhátón, huva mennek, mit csánnak? [Kell tenni egy tükröt az istállóba?] Fokhagymát. Nekem hul megharapdálta, megsuraltam fokhagymával jul, jul, jul. Kettő-háromszor, s akkó többet nem még láttam harapást. De örözködöm, nem beszélek, félek. Rosszak ezek, ezek rosszak. [Milyen napokon járnak?] Én úgy tudom, lehet szeredán, vaj kedden, vaj szeredán, pénteken tudom igen. Igen, kedden s pénteken, vagy szerdán s pénteken. Járnak élyenbe. Nem akármikor élyen, ilyen tizenkettőkor s fél, elő kettőkorig s fél. [Nappal mit szoktak csinálni?] Nem ismerem, nem tudom. [Mibe vannak öltözve?] Bernicekbe, szépen papucsba, bundába, kerpába. [Úgy járnak, mint az itteni asszonyok, más öltözetjük nincs?] Nem, nem, ilyen félek, mint mi. [Ezek szépek?] Úgy híják, szépasszonyok. Egy akármilyen, mind akárki. Nem tudódik a világ közül, csak... meglehet némulj, meg lehet némulj, el lehet paralizálódj, hogy mondjam én? Hogy többet ne tudj mozogni. Kő filikbe, vasbot a seggikbe, hogy ne hallják, mit beszélünk. [Hogy lehet védekezni tőlük, hogy ne harapjanak meg?] Megsúrolod fokhagymával. Mikó talál egy harapást, így tetszik a foga húsa is.

³⁴ TERESTÉNYI Tamás 1992, 17.

Súrald meg jól, jól foghagymával, s többet nem. Foghagymától futnak. S van egy féle dudócska, kibútt egy kicsit, ávrémászká, azt tesszük bé fejünk alá. Ávrémászká. Aszongya, ávrémászká, s kréstinyeáská ne lenne, világ es... Van egy féle dudó, de olyan tiszta helyet szereti, melyik kutyá el talál menni, azt... mingyel menen el, menen el onnan. [Nincs itt a környéken?] Dudo olyan? Vagyon nekem is, van a kertbe, de még nem bútt ki.

A szöveg rögzítésének ideje: 2002 márciusa

III. Kell őrizkedni, én paciltam úgy, hogy megbeszéltem őket, s akkor haragudnak meg. Még tudod a foga húsa es tetszik, foga is hova bétesz. S akkor suroltam meg foghagymával, s akkor aztán még eltávozik egy kicsit. Azok csúfak, de vannak ma is uljanak. [Most is?] Vannak. Azt mondta nekem egy, vaj egy kicsi lány forma, aszongya: egy hónapig vagyok legény, s egy hónapig vagyok lány. Nem hazudozok. Nem mondtam semmit én. Gondoltam magamban én jó, hogy kiszalasztottad, hogy őrizkedjek tőle. Kell félni az uljanaktól, tudad? Ők éjszakába mennek fiam. Tizenkettő s fél, tizenegy s fél. Tizenketőkor az ők órájuk. S mind a keresztes utakban vannak. Mikor úgy, hogy ne félj, nem matatak sötétbe, me én félek, de még látták meg, készülnek fel s táncolnak. Érted-e? Mosogatnak a patakba, súlykolnak. [Itt láttam folyik el egy patak. itt ebben a patakban?] Ebbe es, hul ők megkapják a helyüket, itt es igen, kodorodóba, igen. Ez tudod honnét jő ez a patak? Oda fennünet, van kívül oda fenn három nagy mart. S akkó e három martból jő három patak. Jő ki földő forrás. S ezek onnét jönnek, de tudad mekkora vót? Elvitte a házamat es, akkora. Elvitte kerteimet, aztán megsegittek. A szépasszonyok csúfak fiam, de férfiak nincsenek. De asszonyok vannak fiam asszonyok vannak. Rossz asszonyok vannak, há, há. [Hol járnak, a keresztes útba?] A keresztes útba járnak, ők járnak mindenütt. De nekik van helyük úgy. Őt meglátod disznó képibe, menen zurgat egy nagy láncat utánna. [Éjszaka?] Há. Meglátad marha képibe es. Ők látszodnak, hogy akarnak, mert ők gonoszak fiam. Érted-e? S akkor ők látszodnak, hogy akarnak. De műk őrizkedünk. Ha vetsy keresztet mingyert el van telve, többet nem látod. [...] Azok sokmindent tudnak. [Nappal nem járnak?] Nem, nappal nem. Ők éjadba csak, csendbe, csendbe. De mennek fiam, sokat csánnak. Megkínaznak. [Hogy kínoznak meg?] Éjen álmodba. Azt gondolat álmodod. Há, csánnak. [Pacilt Magdó néni is?] Én nem paciltam, mert én imádkoztam minden este, s akkor nem jönnek ide. De haragosságokat, ilyeneket viseltem elegendő. A foga húsa is tetszik. Paciltam eleget. [Ha békeni foghagymával, akkor elműlik?] Foghagymáva, eltelik mindgyá. Ha megsuralad, akkor holnap nincsen. Foghagymától futnak. S nekem van egy féle dudóm a kertbe, attól es futnak: kréstinyeáská es ávrémászká dudócskák. S akkor azt még teszem bé a fejem alá is. Attól, ők őrizkednek. Mert azt mondták: ha az ávrémászká es kréstinyeáská ne lenne, világ a miénk lenne. Ők úgy mondták, szépasszonyok mondták. S aztán kell őrizkedni, csúfak. De nem tudod melyikek. [Nem lehet kilelni?] Nem tudod asszony, ljeány, nem tudod. De azt mondta volt nekem Luca néni mikor élt: az új kalánt, új fakalánt húsvétba, amikor méssz misére szúrd bé ide hunyad alá, s akkor

mind meglátod melyikek azok. De azok megharaguszna, akkor lehet megölnek. Én nem csántam meg ezt. Luca megcsánta, ő tudta. Úgy reménykedtek nehogy valakinek kiszólja, nehogy valakinek kiszólja. Há. Nekem úgy mondta, hogy jobb kéz felől. Mikor kitűtt a mise, akkor azt mondta, mind futnak hozzád. [Luca így csánta?] Luca csánta, ő tudta. [Itt lakott a faluban?] Luca itt a szomszédba, Lőrinc Luca. [Most él?] Nem, meghalt Magyarországon. [A szépasszonyok mikor harapdálták meg magát fiatal korába?] Nem, még idefelé es, fiatal koromba es, idefelé es. Mikor én most beszélem őt mondom: kő filibe, vasbot a seggibe! Hogy nem máj hallják. Érted-e? Én most ha beszélném, most nem mert ma szent vasárnap, ma nem. Ha meghallja egész éjen megkínozt. Érted-e? Ők haraguszna. [A szépasszonyok nem hálnak meg?] Meghálnak ők es, úgy vannak mint mi. De nem tetszi, nem tetszik, nekik, szégyellem mondtam meg... van hosszú farkik. Azt nem látod, me az bégyűl. Az akkor menen ki, mikor ők mennek. Érted-e? Azt tudja az anyja, melyik növeli, a nem mondja meg senkinek. Én hallotam így, de nem láttam. De vannak fiam, vannak, ma is vannak, elég. [Nem tetszik meg, hogy kik itt a faluból?] Hiába mondom meg hiába mondom meg, mert ha nem láttam, én is nem vagyok biztos, szigur ('biztos'), hogy úgy-e. [De úgy sejt, hogy ki lenne.] Há hogyne. Van egy lány [...], ide fe egy öreg lány. Aztán még van itt elé a szomszédokná... még vannak egy néhányan. De nem lehet beszélni, megölnek fiam, magamra vagyok s megölnek. Itt fenn van [...], öreglány. Aszonta, nem csak nekem mondta, nénimnek is: vagyok egy esztendeig, egy hónapig, egy hónapig vagyok lány, s egy hónapba vagyok legény. Úgy mondta. [Ezt bévallotta magának?] Igen nekem mondta, a testvéremnek, többet nem mondta senkinek. Ő mondta a szájjával. Kell őrizkedjete, tüteket is megkínozt. Ma szent vasárnap, ma szentilék ünnepe. [Vasárnap nem járnak?] Nem. Ő hallja meg szerdán s pénteken, vagy kedden s pénteken, de pénteken précsisz ('biztosan'). Vannak ilyenek, vannak. Ezek a gonosz napok. [Hogy lesz valaki szépasszony?] Megszületik [...] Ők születtek mind rendje. Úgy adja az Isten. Vannak órák, s ha abba az órába születik. [Melyek azok az órák?] Nem tudom megmondani, mert hét óra van. Ha születél abba az órába, mikor Júdás felakasztotta magát, akkor te úgy halsz meg felakasztva magad. Ha béestél a vízbe, de exemplu (például) úgy van neked a vízbe béessé, akkó oda méssz. [...] Én sem tudom milyen órákba, te sem tudod. Lehet elűt vaj egy masin ('autó'), lehet elaluszom. Ilyen, mert ezek így vannak. De én ezektől félek, nem beszélek, nem kell beszélni ezekkel. Tudjad ne beszélj szerdán vagy kedden, de pénteken précsisz ('biztosan') ne beszélj. Az Isten vigye pusztákra! [Nem csak a keresztútban járnak, hanem mindenhol?] Járnak fiam mindenütt. A keresztesútba táncolnak. De nem nézek én soha oda ki, me csánnak... [Látszik valami világ olyankor, vagy hogy?] Sötét éjen, tizenegy s fél, mikor elszendül a világ. A kakasszótól futnak. A kakasok mikor szólnak, akkor ők futnak a kakasszótól [Valamit számít, hogy van itt egy kút a kapu előtt?] Nem tudom, onnan merítenek ők zergetik. De a patakba mosogatnak ide fel né, mosogatnak, törülköznek. Szépen fatába, kerpába mint régen, szépen.

A szöveg rögzítésének ideje: 2003 márciusa

Irodalom

- BOSNYÁK Sándor
1980 A moldvai magyarok hitvilága, in: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archivum 12*, Budapest, 11–245.
- BUTURĂ, Valer
1979 *Enciclopedia de etnobotanică românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*, Corvina, Budapest.
- FEJŐS Zoltán
1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség*, I, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
- GRAF Orsolya
2001 A hiedelmek szerepe, in: Pócs Éva (szerk.): *Két csiki falu néphite a századvégen*, EFI–Osiris, Budapest, 13–81.
- HALÁSZ Péter
2005 *A moldvai csángó magyarok hiedelmei*, General Press Kiadó, Budapest.
- KESZEG Vilmos
1999 *Mezőségi hiedelmek*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- KINDA István
2004 Egy szőke, szép leány. A Végzet Asszonyának archetípusa egy moldvai hiedelemszövegben, in: Tanczos Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 81–93.
- NIEDERMÜLLER Péter
1993 Empirikus kultúrákutató avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában, in: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrákutató dilemmái a mai Magyarországon*, Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tan-szék, Miskolc, 27–87.
- PETI Lehel
2008 Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehe-tőségeiről, *Erdélyi Társadalom. Szociológiai szakfolyóirat*, V, 2, 29–46.
- PÓCS Éva
1983 Tér és idő a néphitben, *Ethnographia*, XCIV, 2, 177–206.
1986 Tündér és boszorkány Délkelet- és Kelet-Európa határán, *Ethnographia*, XCVII, 2–4, 177–257.
1989 *Tündérek, démonok, boszorkányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- POZSONY Ferenc
1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángó-magyar népköltészet*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- SALLÓ Szilárd
2007 A szépasszonyok hiedelemköre Gyimesfelsőlokon, *Örökségünk*, I, 3, 6.
- TERESTÉNYI Tamás
1992 Szövegelméleti tézisek, in: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4*, JGYTF Kiadó, Szeged, 7–33.

Funcția credințelor în viața unei persoane
O interpretare posibilă a unui repertor de credințe din satul Cleja
(Rezumat)

În satul ceangăiesc studiat (Cleja, jud. Bacău) informatorii ne relatează despre existența reală a unor ființe, care sunt elementele lumii reale în viziunea lor, și se califică drept ființe fantastice numai după criteriile clasificării noastre.

În cursul interviurilor informatorul ne-a relatat experiențele legate de o asemenea ființă, care potrivit credinței sale constituie parte a realității, ba mai mult, teama de farmecul sau deochiul frumoasei (ielei) stabilește limite chiar și în organizarea vieții cotidiene. Această cunoaștere – numită credință de către cercetător – asigură o structură de interpretare în cazuri de criză și oferă o sursă de strategii de activitate, de soluționare.

The function of beliefs in a person's life
A possible interpreting of a set of beliefs from Klézse
(Abstract)

In the studied Moldavian Csángó village Klézse (Cleja, Bacău county) the informers relate about the real existence of certain beings, elements of the rational reality in their world view, which are qualified as fantastic creatures only by our terms of classification.

During our discussions my informer told me about her experiences regarding such a fantastic creature, which, according to her beliefs is part of reality, what's more, fear of the charms of the "Fairy Lady" (a feminine mythical creature) sets limits even in organizing the everyday life. This lore – referred to as belief by the researcher – assures a structure of interpretation in crisis situations and offers a source of activity and solving strategies.